

ПСИХОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

PSYCHOLOGICAL COMPETENCE AS AN IMPORTANT FACTOR OF THE PROFESSIONAL FORMATION OF THE FUTURE PRACTICAL PSYCHOLOGIST

У статті представлено теоретичний і емпіричний аналіз особливостей формування професійно важливих якостей, які входять до складу психологічної компетентності практичного психолога.

Також розглянуто поняття «компетентність», «психологічна компетентність» у працях вітчизняних і зарубіжних науковців. З огляду на теоретичний аналіз основних положень зазначеної проблеми психологічна компетентність розглядається як складова частина професійно-педагогічної спрямованості майбутніх фахівців.

Для досягнення мети статті здійснено теоретичний аналіз проблеми, проведено опитування респондентів. Для проведення дослідження було використано авторський опитувальник, який містить перелік професійно важливих якостей майбутнього практичного психолога. Під час дослідження було проведено ранжування цих якостей респондентами залежно від рівня їх сформованості й значимості в майбутній професійній діяльності. Досліджено сучасний рівень сформованості професійно важливих якостей у майбутніх фахівців. У результаті дослідження виявлено, що більшість респондентів (до 70%) вважає за необхідне формувати під час навчальної діяльності якості емоційно-вольової сфери й здатність до стресостійкості.

За результатами дослідження зроблено висновки про те, що рівень сформованості психологічної компетентності в респондентів змінюється й зростає з переходом на старші курси. Визначені професійно важливі якості як складні утворення відображають різні форми та взаємодії суспільного, психологічного й індивідуального в особистості майбутнього психолога, які він повинен реалізувати, поєднуючи із своєю інтересами, потребами, переконаннями.

Ключові слова: компетентність, психологічна компетентність, практичний психолог, професійне становлення, професійно важливі якості.

The article presents theoretical and empirical analysis of the peculiarities of the formation of professionally important qualities that are part of the psychological competence of a practical psychologist.

The definition of the concepts "competence", "psychological competence" in the works of national and foreign scientists has been also considered. Based on the theoretical analysis of the main provisions of the mentioned problem, psychological competence is considered as a component of professional-pedagogical orientation of the future professionals.

To achieve the objective of the article, theoretical analysis of the problem has been carried out, and a survey of respondents has been conducted. The author's questionnaire has been used for the research, which contains the list of professionally important qualities of the future practical psychologist. During the research, the respondents ranked these qualities depending on the level of their formedness and importance in the future professional activities. The current level of formedness of professionally important qualities of the future specialists has been studied. The research found out that the majority of respondents (up to 70%) consider it necessary to form during the educational activities of the quality of the emotional-volitional sphere and the ability to handle stress.

According to the results of the research, it was concluded that the level of formedness of psychological competence of the respondents changes and increases with the transition to senior courses. Certain professionally important qualities, as complex formations, reflect various forms and interactions of social, psychological and individual in the personality of the future psychologist, which he or she should implement by combining them with the own interests, needs, beliefs.

Key words: competence, psychological competence, practical psychologist, professional development, professionally important qualities.

УДК [37.091.12 : 159-051]: 005.336.2
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.26.11>

Вовк В.П.

orcid.org/0000-0002-4996-798X
к.психол.н., доцент,
доцент кафедри психології
Хмельницька
гуманітарно-педагогічна академія

Мельничук С.Л.

к.психол.н.,
старший викладач кафедри психології
Хмельницька
гуманітарно-педагогічна академія

Якісна професійна підготовка майбутніх фахівців є ключовим питанням освітнього процесу. Українське суспільство потребує висококваліфікованих практичних психологів, які можуть забезпечити успішне виконання професійних завдань різного рівня складності. Цілком очевидно, що підготовка майбутнього практичного психолога в сучасних освітніх умовах не може бути здійснена без урахування формування його психологічної компетентності, що є гарантією успіху в професійній діяльності.

В сучасних економічних умовах значно зросла роль професійних якостей особистості, які забезпечують компетентність, мобільність,

ініціативність, творчий підхід, високу працездатність фахівця, конкурентоспроможність на ринку праці, успішність у професійній самореалізації, кар'єрі [6]. З огляду на це під час навчальної діяльності педагогам необхідно спрямовувати майбутніх практичних психологів на формування своїх професійних якостей і на психологічну готовність до практичної діяльності, успішність виконання якої залежить від набуття під час навчання здатності до компетентного виконання професійних функцій, майстерності у вирішенні різного виду професійних завдань і відповідного рівня складності. Щоб стати професіоналами, майбутнім практичним

психологам необхідно оволодіти сукупністю знань, вмінь, навичок, сформуванати професійно важливі якості, які є необхідними для здійснення успішної професійної діяльності.

Проблема підготовки практичних психологів була предметом дослідження багатьох учених, а саме: Є. Альшиної, Н. Амінова, В. Большакова, О. Бондаренка, О. Бондарчук, Ф. Василюка, С. Васьківської, Ж. Вірної, І. Володарської, П. Горностая, Т. Говорун, О. Донцова, Ю. Ємельянова, С. Максименка, В. Семиченко, О. Солодухової, В. Панка, Л. Петровської, Н. Пов'якель, Є. Помиткіна, Н. Пророк, Т. Титаренко, Л. Уманець, Н. Чепелевої, І. Юсупова, Т. Яценко та інших.

Поглядина проблеми психологічної компетентності ми знаходимо в працях Є. Вербан, С. Максименка, В. Семиченко, П. Терехова, С. Тищенко, О. Цільмак, Т. Єрмакова, Л. Орбан-Лембрик, О. Бондарчук та інших учених.

Мета нашого дослідження полягає в з'ясуванні сутності психологічної компетентності й особливостей її формування в майбутніх практичних психологів під час навчання.

На сьогодні в психолого-педагогічній літературі не існує остаточного й єдиного визначення поняття «компетентність» (від лат. «competens» – «відповідний, здатний»), що є похідним від слова «компетентний». Спостерігається розмаїтість понять, серед яких найбільш уживаними є поняття «педагогічна компетентність» (Л. Мітіна), «професійна компетентність педагога» (Б. Гершунський, В. Сластьонін, А. Маркова, Ф. Хедоурі), «психолого-педагогічна компетентність» (М. Лук'янова), «соціально-психологічна компетентність» (Л. Петровська),

Компетентність ми розглядаємо як вищий щабель професійності з наявним високим рівнем підготовки фахівця, який визначається якісною характеристикою ступеня оволодіння професійною діяльністю, усвідомлення майбутнім фахівцем особистісних прагнень і результатів, адекватним оцінюванням індивідуальних професійних якостей і співвідношенням їх із загальними та спеціальними компетентностями й програмними результатами.

На думку Є. Вербана, психологічна компетентність охоплює такі вміння: адекватно оцінювати власні здібності, можливості, рівень домагань, психологічні особливості; вибирати найефективніший варіант поведінки в тій чи іншій ситуації; регулювати власні емоційні стани, долати критичні життєві ситуації тощо [1].

У своїй роботі О. Цільмак трактує психологічну компетентність як здатність особистості ефективно застосовувати набуту структуровану й цілісну систему знань і вмінь для побудови взаємодії на різних рівнях – особистісному, соціальному, професійному [7].

В. Семиченко дає таке визначення поняттю «психологічна компетентність»: «Компетентність в широкому розумінні слова – це атри-

бут особистісного рівня, система тих засвоєних способів, за допомогою яких людина має можливість вирішувати ті чи інші проблеми, завдання своєї життєдіяльності. Будь-які знання, окремі навички й уміння тільки тоді стають дієвими, коли інтегруються в цю загальну систему способів, вступають у різномірні зв'язки з іншими структурними елементами, ієрархізуються, творчо модифікуються, гнучко використовуються відповідно до цілей і умов діяльності або міжособистісної взаємодії» [5, с. 11–12]. Автор вказує також на те, що «процес формування психологічної компетентності не може базуватися на сприйманні й вивченні психології як доволі рецептурного довідника, який диктує те, як потрібно поводити себе в тих чи інших ситуаціях» [5, с. 12].

Л. Орбан-Лембрик у своїй роботі зазначає, що психологічна компетентність – це сукупність знань – комунікативних, інтерактивних і перцептивних, володіння якими дає можливість особистості орієнтуватися у соціумі, різних ситуаціях, міжособистісних відносинах і відповідно приймати ефективні рішення [4].

О. Бондарчук зазначає, що психологічна компетентність особистості розглядається через призму результатів. Зокрема, вона розглядається через успішність, ефективність діяльності на основі набутих знань, вмінь для розв'язання професійних завдань і проблем у системі професій «людина–людина» [3].

Отже, у науковців немає єдиного трактування поняття «психологічна компетентність». Виходячи з теоретичного аналізу основних положень нашої проблеми, психологічну компетентність ми розглядаємо як складову частину професійно-педагогічної спрямованості. На нашу думку, вона є центральною ланкою в структурі професійно важливих якостей особистості психолога, від сформованості якої залежатиме в майбутньому його успішна практична діяльність. Отже, сукупність професійно важливих якостей та набуття знань і вмінь формує під час навчання в майбутніх практичних психологів психологічну компетентність.

У своєму дослідженні під психологічною компетентністю практичного психолога ми розуміємо таке динамічне психічне утворення, яке характеризується усвідомлюваними особистістю доміантними професійними психолого-педагогічними якостями, що визначають стійке, тривале, активно дієве і позитивне ставлення особистості до опанування психолого-педагогічних знань, вмінь і навичок, та забезпечує ефективність виконання виховних, освітніх і розвиваючих завдань у майбутній професійній діяльності [2].

О. Щербак зазначає, що сучасна система професійно-педагогічної освіти передбачає професійний розвиток фахівців. Такі фахівці характеризуються такими рисами: висококваліфікованими професійними вміннями

Таблиця 1

Опитувальник визначення рівня сформованості психологічної компетентності в майбутніх психологів

№ з/п	Зміст суджень	Бали				
		1	2	3	4	5
1.	Я впевнений, що зможу знаходити оптимальний стиль спілкування зі своїми клієнтами, добиватися їхньої прихильності і взаєморозуміння.	1	2	3	4	5
2.	Я володію технологією виходу зі стресових станів в умовах реальної взаємодії.	1	2	3	4	5
3.	Я можу знаходити вихід в будь-якій педагогічній ситуації, що складається.	1	2	3	4	5
4.	Я здатний знаходити нове рішення для розв'язання конкретної ситуації.	1	2	3	4	5
5.	Я вважаю себе емоційною людиною і зможу встановити діловий емоційний контакт із клієнтом.	1	2	3	4	5
6.	Я переконаний, що практичний психолог повинен володіти емоційною стійкістю.	1	2	3	4	5
7.	Я вважаю себе емоційно врівноваженою людиною.	1	2	3	4	5
8.	Я здатний контролювати свої дії і вчинки в будь-якій ситуації.	1	2	3	4	5
9.	Я здатний до саморегуляції психологічних процесів, станів, настроїв, завжди перебуваю в оптимальному психологічному стані.	1	2	3	4	5
10.	Я можу за незначними зовнішніми ознаками розпізнавати характер переживань клієнта, його емоційний стан, співпереживати й співчувати йому.	1	2	3	4	5
11.	Я здатний уважно слухати співрозмовника, яким би він не був.	1	2	3	4	5
12.	Я здатний до розподілу уваги і можу підтримувати її стійкість в будь-якій ситуації.	1	2	3	4	5
13.	Я відчуваю себе впевненим у своїх діях в різних педагогічних ситуаціях.	1	2	3	4	5
14.	Я схильний до інтуїтивного попередження поведінки клієнта в тій чи іншій ситуації.	1	2	3	4	5
15.	Я вважаю себе здатним вступати в контакт з різними людьми.	1	2	3	4	5

й навичками, що ґрунтуються на сучасних спеціальних знаннях певної галузі виробництва; високим рівнем педагогічної компетентності, що базується на новітніх досягненнях психолого-педагогічних наук, критичному мисленні, здатності застосовувати наукові надбання на практиці; здатністю запроваджувати цінності демократичної й правової держави [8, с. 28].

На підставі вивчення наукових, психологічних джерел, а також власного досвіду й експертних оцінок педагогів на першому етапі нашого дослідження ми визначили попередній перелік професійних якостей майбутнього практичного психолога (всього 45 якостей).

Після цього ми запропонували викладачам психологічних дисциплін і студентам спеціальності 053 «Психологія» Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії оцінити запропоновані якості методом ранжування за допомогою 50-бальної шкали (від 1 до 50 балів). Наступний етап полягав у остаточному визначенні переліку професійно важливих якостей практичного психолога.

У результаті в списку залишилося 15 найменувань психолого-педагогічних якостей, що входять до складу психологічної компетентності практичного психолога: педагогічний оптимізм, здатність до стресостійкості, психологічна кмітливість, педагогічна винахідливість, емоційний відгук, емоційна стійкість, емоційна врівноваженість, здатність до самовладання, здатність до соціальної перцепції, здатність до емоційної й поведінкової емпатії, здатність слухати співрозмовника, здатність до розподілу уваги, впевненість у собі й своїх діях, педагогічна інтуїція, контактність.

Узагальнюючи зміст наведеного переліку, ці якості ми позначаємо як сукупність, яка впливає на формування психологічної компетентності.

На наступному етапі нашого дослідження респондентам (студентам II–IV курсів) запропонували оцінити зазначені вище якості за такою шкалою:

- наявність якості обов'язкова;
- якість потрібна залежно від ситуації;
- якість бажана;
- якість обов'язкова;
- якість вкрай необхідна.

Це дало нам можливість встановити міру наявності запропонованих якостей у студентів з різною теоретичною й практичною психолого-педагогічною підготовкою й визначити ті якості, які, на їх думку, є найважливішими в процесі підготовки до майбутньої практичної діяльності. На цьому етапі дослідження був використаний авторський опитувальник [2] для визначення рівня сформованості в майбутніх психологів психологічної компетентності. Опитувальник представляє собою бланк, в якому вміщений список із 15 якостей психолога, кожна з яких оцінюється за п'ятибальною шкалою (таблиця 1).

За результатами була визначена шкала рівнів сформованості психологічної компетентності:

- низький рівень (від 15 до 25 балів);
- середній рівень (від 26 до 56 балів);
- високий рівень (від 57 до 75 балів).

Зауважимо, що один студент може набрати мінімальну кількість балів (15), а також максимальну (75). Усього в опитуванні взяло участь 67 студентів II–VI курсів спеціальності 053 «Психологія» Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Проаналізувавши результати опитування студентів по курсах, ми встановили, що серед найвище оцінених якостей за шкалою «якість вкрай необхідна» всі опитувані зупинилися для оцінки на 7 з 15 запропонованих тверджень, які представлені нами у таблиці 2.

У своєму дослідженні ми виокремили якості психолога, які складають його психологічну компетентність і є необхідними для роботи з майбутніми клієнтами. Як показує проведений аналіз, від 50 до 70% студентів усіх курсів вважають за необхідне виховувати в майбутніх практичних психологів емоційно-вольову сферу, впевненість у собі, здатність до розподілу уваги, формувати вміння швидко й упевнено налагоджувати контакт із клієнтами тощо.

Таким чином, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що рівень сформованості психологічної компетентності з переходом студентів із курсу на курс змінюється. Зокрема, поступово зменшується кількість студентів із низьким рівнем і збільшується їх кількість із високим рівнем. Що стосується середнього рівня, то кількість студентів коливається в межах 45% – 65% на II–III курсах.

Лише на IV курсі кількість таких студентів становить близько 35%.

Ці результати вказують на те, що завдяки набутому досвіду за час теоретичної психолого-педагогічної підготовки, а також проходження різних видів педагогічної практики рівні сформованості психологічної компетентності зростають. Ми переконані, що за умов організації спеціальної підготовки студентів, спрямованої на формування психологічної компетентності, згадані вище результати можна значно покращити.

Дослідження виявило, що в процесі професійного становлення майбутнього психолога поступово відбувається зміна його уявлень про сфери професійної діяльності. У контексті нашого дослідження однією з таких сфер є підготовка психолога до роботи з різними віковими категоріями людей.

Ми переконалися в тому, що за умов набуття досвіду, удосконалення професійної майстерності психолога погляди студентів на ті чи інші якості поступово змінюються. З огляду на це ми не виключаємо, що якості, які сьогодні оцінені нижче, набудуть вагомішого значення й стануть поряд із високо оціненими.

Професійно-психологічне становлення особистості майбутнього психолога потребує розв'язання двох головних завдань – психологічного й педагогічного. Враховуючи дослідження проблеми психологічного забезпечення підготовки майбутнього психолога, ми виявили, що за допомогою розв'язання першого завдання здійснюється формування якостей, які входять до складу його психологічної компетентності й визначають позитивне ставлення до такого напряму практичної діяльності. Отже, ці якості можуть виконувати

Таблиця 2

Результати опитування студентів II–IV курсів

№ з/п	Якості практичного психолога	Шкала опитування				
		Наявність якості необов'язкова	Якість потрібна залежно від ситуації	Якість бажана	Якість обов'язкова	Якість вкрай необхідна
		% студ.	% студ.	% студ.	% студ.	% студ.
1.	Педагогічний оптимізм	0,3	0,5	16,5	29,2	53,5
2.	Толерантність до стресу	0,2	1,9	13,9	27,2	56,9
3.	Психологічна кмітливість	0,2	0,9	14,2	27,2	57,5
4.	Емоційна стійкість і врівноваженість	0	0,5	9,6	25,0	64,9
5.	Здатність до самовладання	0,2	0,2	13,7	23,6	62,3
6.	Здатність до розподілу уваги	0	1,7	9,3	22,7	66,3
7.	Педагогічна інтуїція	0,3	2,6	12,1	28,9	56,2

функцію мотивів і виступати як інтелектуальні, емоційно-вольові тощо.

Отже, визначені нами професійно важливі якості як складні утворення відображають різні форми та взаємодії суспільного, психологічного й індивідуального в особистості майбутнього практичного психолога. Він повинен реалізувати засвоєні професійні якості, поєднуючи їх зі своїми інтересами, потребами, переконаннями.

Аналіз якостей, необхідних практичному психологу, переконує, що зміст психолого-педагогічної підготовки повинен становити органічно цілісну систему, утверджувати людину як найвищу соціальну цінність, забезпечувати ґрунтовний загальнокультурний розвиток особистості майбутнього практичного психолога.

Проведене дослідження свідчить про те, що рівень сформованості психологічної компетентності з переходом із курсу на курс зростає. Цьому сприяє вивчення психолого-педагогічних дисциплін, а також включення студентів у різні види навчально-виробничої практики.

Перспективами подальших наукових досліджень є вивчення чинників готовності практичних психологів до взаємодії з педагогами, особливостей формування готовності педагогічних працівників і шкільної адміністрації до взаємодії з практичним психологом, введення програми готовності до взаємодії з педагогічним колективом у зміст професійної підготовки майбутніх практичних психологів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вербан Є.О. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики : наук.-метод. посібник / за ред. І.Г. Єрмакова. Запоріжжя : Центріон, 2005. 640 с.
2. Вовк В.П. Психологічна підготовка вчителя початкових класів до роботи із соціально занедбанними учнями : дис. ... к. психол. н. : 19.00.07 ; Педагогічна та вікова психологія. Київ, 2007. 253 с.
3. Науково-методичні засади формування психологічної компетентності керівників освітніх організацій у системі післядипломної педагогічної освіти : науково-методичний посібник / за наук. ред. О.І. Бондарчук. Київ : Педагогічна думка, 2012. 144 с.
4. Орбан-Лембрик Л.Б. Комунікативний простір міжособистісних відносин. *Вісник Прикарпатського університету. Серія «Філософські і психологічні науки»*. Івано-Франківськ, 2003. Вип. 4. С. 130–136.
5. Семиченко В.А. Пути повышения эффективности изучения психологии. Киев : «Магістр-S», 1997. 124 с.
6. Уйсімбаєва Н. Розвиток професійної компетентності – шлях до підготовки висококваліфікованих фахівців. *Рідна школа*. 2006. № 9. С. 17–19.
7. Цільмак О.М. Складові структури компетентностей. *Наука і освіта* : науково-практичний журнал Південно-наукового Центру АПН України, 2009. № 1–2. С. 128–134.
8. Щербак О.І. Психолого-педагогічні засади професійного розвитку і саморозвитку педагога професійного навчання в контексті освіти впродовж життя. *Педагогіка і психологія*. 2015. № 2 (87). С. 27–34.